

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ

УДК 343.8

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-214-219

**Андрій
БОГАТИРЬОВ[©]**
доктор
юридичних наук
(Козелецька окружна
прокуратура
Чернігівської
області, м. Козелець,
Чернігівської обл.,
Україна)

**Дмитро
КОЛОДЧИН[©]**
кандидат
юридичних наук
(ПрАТ «ВНЗ
«Міжрегіональна
Академія управління
персоналом»,
м. Київ, Україна)

ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ НА РОБОТУ ПЕРСОНАЛУ МІСЦЬ НЕСВОБОДИ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті розкрито вплив професійної деформації на роботу персоналу місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України, а саме: відсутність належної мотивації до виконання оперативно-службових завдань; особливості мікросередовища, в якому доводиться працювати; психоемоційна напруженість; відсутність належного соціально-правового захисту тощо. Обґрунтовано важливість правосвідомості та моральності для виконання оперативно-службової діяльності, виправлення та ресоціалізації засуджених. Доведено, що професійно деформований персонал місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України знає правові та моральні норми, але суб'єктивно та доволі виконує їх, виправдовуючи свої дії різними обставинами, пов'язаними зі специфікою психології та поведінки засуджених.

Ключові слова: персонал, місця несвободи, професійна деформація, детермінанти, психологічне перевантаження.

Постановка проблеми. Професійну деформацію персоналу місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) варто розглядати як специфічні умови роботи, оскільки вони тісно пов'язані з впливом дуже несприятливих чинників, а саме: неадекватні професійні установки; випереджаюче формування трудових умінь і навичок щодо професійно значущих якостей особистості; психологічне перевантаження; постійний негативний вплив з боку засуджених; екстремальність; стале емоційне напруження; брак позитивного підкріплення; невелика престижність професії та нерозуміння важливості роботи з боку суспільства тощо.

Водночас велике значення для роботи із засудженими в місцях несвободи ДКВС України відіграє психоемоційна напруженість, яка суттєво впливає на виникнення професійної деформації у персоналу місць несвободи ДКВС України, особливо це проявилось в умовах воєнного стану в Україні після 24 лютого 2022 року.

Отже, професійна деформація персоналу місць несвободи ДКВС України розглядається нами з погляду втілення правової реальності, яка насичена соціально-

© А. Богатирьов, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/00000003-2707-8978>
vanbogatyrov@gmail.com

© Д. Колодчин, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0820-4409>
iapm@iapm.edu.ua

психологічними, моральними явищами. Це й психологія спільнот і груп, і психологія особистості, яка живе та діє у певній групі, і система її взаємовідносин із правом. А тому переважна частина проблем професійної деформації персоналу місць несвободи ДКВС України пов'язана саме з кримінально-виконавчою діяльністю, оскільки більшу частину робочого часу персонал проходить в особливих умовах несення служби, а тому вона має бути вирішена Міністерством юстиції України, як правонаступником Державної пенітенціарної служби України лише в сукупності її правового та психолого-педагогічного забезпечення.

Мета статті: розкрити вплив професійної деформації на роботу персоналу місць несвободи ДКВС України, яка виявляється в поясненні її сутності, негативного впливу на ефективність функціонування пенітенціарної системи загалом та її персоналу зокрема.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Методологічним підґрунтям написання статті стали праці таких вітчизняних учених: К. Автухова, Є. Бараша, І. Богатирьова, О. Беци, О. Кістяківського, В. Медведєва, М. Пузирьова, А. Степанюка, Б. Телефанко, В. Трубникова, О. Шкути та ін.

Виклад основного матеріалу. У процесі професіоналізації персонал місць несвободи ДКВС України набуває не лише специфічні уміння і навички, а й приймає властиві носіям певної професії цінності, погляди, правила поведінки, вирізняючи їх від решти суспільства в певну корпоративну групу.

Поступово професійна діяльність все більше і більше поглинає особистість персоналу місць несвободи, а тому з часом настає момент неповернення, коли особистість вже не в стані відокремити себе від професії, погляд на світ здійснюється винятково через її призму, а ототожнення себе з нею стає одним із найважливіших кроків у процесі самовизначення особистості.

У зв'язку із цим варто погодитися з думкою вітчизняного вченого А. Богатирьова, що тривале зайняття тією самою діяльністю може ускладнитися надмірним розвитком окремих якостей, внаслідок чого відбувається переоцінка особистісного змісту професії; розвиваються такі властивості, як агресивність, підозрливість, надмірна амбіційність, апатія, байдужість до людського лиха; необґрунтована зарозумілість і захоплення владою, хибне розуміння почуття обов'язку; формуються жорсткі професійні установки тощо [1, с. 32].

До речі, інший вітчизняний учений В. Медведєв, досліджуючи професійну деформацію серед працівників установ виконання покарань, доводить, що вона найвиразніше виявляється у репродукуванні та примноженні соціального досвіду. Перший шлях полягає у психологічному уявленні себе в інших людях, з якими особистість пов'язана за родом діяльності й іншими константними відносинами. Другий шлях стосується тиражування особистістю деформованих уявлень про способи та засоби виконання діяльності.

Саме тому проблему професійної деформації серед персоналу місць несвободи ДКВС України треба розглядати в сукупності як психологічного, так і правового забезпечення, через те, що вона передбачає три складові: специфічну діяльність; особливий вид роботи; соціально-психологічний характер.

Серед найважливіших проблем, які стосуються професійної деформації персоналу місць несвободи ДКВС України, треба виділити такі: неналежне нормативно-правове регулювання правового статусу та процедури проходження служби; понаднормове психологічне навантаження, зумовлене зростанням рівня злочинності в установах; негативний вплив середовища осіб як тих, які відбувають покарання, так й інших вже професійно деформованих співробітників.

Для того щоб скласти уявлення про масштаби професійної деформації персоналу місць несвободи ДКВС України протягом останніх п'яти років, нами проаналізовано статистику, яка, на жаль, обумовлена далеко не за всіма канонами статистичного узагальнення, оскільки далеко не до всіх блоків інформації ми змогли отримати доступ. Проте завдяки наявним даним нам вдалося проаналізувати деякі із сучасних причин вияву професійної деформації серед персоналу місць несвободи.

До таких причин належать: несприятливі індивідуальні психологічні особливості; конфліктні ситуації на службі й у сім'ї; неналежний контроль за поведінкою співробітника під час виконання оперативно-службових завдань та у позаслужбовий час; невжиття керівництвом усіх рівнів Міністерства юстиції України

попереджувальних психолого-профілактичних заходів [4, с. 89].

Науковою школою «Інтелект» у 2021 році було проведено незалежне опитування засуджених у виправних колоніях Київської, Одеської, Херсонської, Черкаської та Чернігівської областях щодо порушення їхніх прав і законних інтересів персоналом місць несвободи, зокрема: катування, насильства, приниження їхньої честі та гідності.

Головні причини, на думку респондентів, є такими: 1) безкарність і, як наслідок, всюдозволеність персоналу місць несвободи, які застосовують протиправні методи в роботі (58 %); 2) невисокий професійний і культурний рівень персоналу місць несвободи (26 %); 3) неналежний підбір кандидатів до роботи із засудженими, у зв'язку із чим до персоналу місць несвободи потрапляють особи зі схильністю до насильства (41 %) [2, с. 24].

Доречно зауважити, що персонал місць несвободи ДКВС України змушений повсякчасно спілкуватися зі злочинцями – особами з антисоціальною психікою, деформованою свідомістю та низькою мораллю. Тому, щоб спрогнозувати можливу поведінку засудженого, працівнику необхідно не лише його досконало знати, а постійно перебувати протягом тривалого часу в середовищі злочинного елемента, відчути на собі його стан, частково відтворивши життєдіяльність.

Такий процес вживання в роль засудженого обов'язково накладає відбиток на самого співробітника, його індивідуальний розвиток як особистості. Дійсно, найчастіше деякі співробітники виправних колоній психологічно майже не відрізняються від засуджених. Здебільшого таке явище спостерігається в колоніях, віддалених від культурних центрів, що пояснюється відсутністю психологічного відпочинку шляхом морально-культурного різноманіття. Тому тривале скудне спілкування з людьми з інших сфер суспільства сприяє вияву ознак професійної деформації особистості.

За наявними в нашому розпорядженні вітчизняними дослідженнями, узагальнивши їх результати, ми дійшли висновку, що за змістом професійну деформацію персоналу місць несвободи ДКВС України можна об'єднати у 2 групи:

1) особистісна, що зумовлена соціально-психологічними характеристиками персоналу місць несвободи. До речі, доцільність виокремлення цієї групи підтримують закордонні вчені, які вважають, що основна причина професійної деформації полягає у невідповідності індивідуально-психологічних характеристик особистості рівню вимог, які висуваються професійною діяльністю [3, с. 24], що підвищує значущість професійно психологічного відбору;

2) професійна, що зумовлена соціально-психологічним характером професійної діяльності, специфікою роботи персоналу у місцях несвободи та емоційним вигоранням. Цю групу також підтримують закордонні вчені [4, с. 84; 5, с. 226; 6, с. 326]. При цьому під специфікою професійної діяльності вчені розуміють, як правило, негативні особливості її змісту, організації та умов, а також багаторазове повторення типових службових і психологічних ситуацій.

Вважаємо за доцільне детально їх розглянути, аби ширше розкрити їх суть для більш глибокого розуміння професійної деформації серед персоналу місць несвободи ДКВС України.

Отже, перша група характеризується нормативністю поведінки особистості і зумовлює ефективність її соціальної ідентифікації, самоактуалізації та діяльності. Саме тому в контексті професійної діяльності серед персоналу місць несвободи суттєвого значення набувають такі базові нормативні системи регуляції поведінки як мораль і право. Філогенетична інтегрованість цих систем розкривається через їх функціональну пізнавально-оцінну, нормативно-регулятивну та ціннісно-орієнтаційну єдність.

Дотримання нормативності персоналом місць несвободи засноване не лише на зовнішньому впливі виконання ним службових обов'язків, а й може бути внутрішньою стороною його діяльності. Можливість внутрішнього засвоєння моралі та права як імперативів зумовлюється саме тим, що вони є загальноприйнятими цінностями.

На думку вітчизняних вчених-пенітенціаристів, саме моральні дефекти і дезорієнтація особистості є передумовою професійної деформації. Моральний дефект зумовлений нездатністю включати у роботу такі моральні категорії, як сумління, добросовісність, добропорядність, чесність, повага до прав і гідності іншої особи, при цьому формування емоційного вигорання полегшується. Збільшується ймовірність байдужості до суб'єкта діяльності й апатії до виконуваних обов'язків.

Моральна і правова свідомість – це знання моральних і правових норм, принципів, практики моральних і правових відносин. У сфері моралі знання норм є обов'язковим, оскільки лише у такому разі вони є передумовою моральної відповідальності особистості як перед мораллю (суспільством), так і перед власним сумлінням. Більше того, сумління є виявом морально-психологічної саморегуляції, самодетермінації поведінки особистості.

Отже, персонал місць несвободи ДКВС України в сучасному соціумі постійно засвоює правові та моральні норми шляхом соціалізації, формує ставлення до правових або моральних вимог, приймає або відкидає їх, пропускаючи через свою свідомість, тобто оцінює, застосовуючи на практиці ті з них, які вважає пріоритетними з огляду на їх значущість. Отже, функція оцінювання є загальною для всіх елементів правової та моральної систем.

Однією з причин негативних змін у правосвідомості персоналу місць несвободи, який в подальшому сприяє виникненню професійної деформації, вітчизняний учений-практик Є. Бараш називає повсякденні контакти із засудженими, а також традиції та настрої «іншого життя», які культивуються в деяких колективах працівників установ виконання покарань [7, с. 15]. Такі обставини породжують фальсифікацію та порушення вимог чинного законодавства, приховують хиби у виконанні службових обов'язків. На нашу думку, персонал місць несвободи є найбільш уразливим, оскільки коло впливу таких негативних факторів на нього найширше.

Однією з ознак професійної деформації у персоналу місць несвободи ДКВС України є його суб'єктивне тлумачення законслухняної поведінки – правова легіслomanія, яка полягає в тому, що персонал місць несвободи вважає нормальним явищем свідомо чи неусвідомлено порушувати вимоги чинного законодавства, виключаючи злочинний умисел. Такий вплив, на думку закордонного вченого В. Безчасного, здійснюється у психологічній, матеріальній, фізичній формах і має широкий діапазон від відвертого залякування та погроз до витонченого, формально переконливого схиляння і різноманітних спокус.

Треба зазначити, що порушення нормативно-правової регламентації службової діяльності є доволі різноманітними. Одним із характерних порушень у повсякденній діяльності у персоналу місць несвободи є правовий нігілізм – найбільш небезпечний і поширений у правовому просторі феномен. Правовий нігілізм вказує на вкрай негативне ставлення до будь-яких загальноприйнятих соціально важливих цінностей.

Уявляється, що в діяльності персоналу місць несвободи ДКВС України моральні норми відіграють не менш важливу роль, ніж норми правові. Можна навіть стверджувати, що реалізація правових норм обов'язково передбачає аналіз юридичного факту через відповідну етичну систему конструктивів індивіда. Це визначається тим, що право етичне по суті, а зміст правових норм через універсальність обов'язково передбачає його етично-ціннісний аспект тлумачення.

З позиції позитивного права за наявності реальної загрози для життя персоналу місць несвободи він має змогу застосувати спецзасоби (гумові кийки, сльозогінну речовину, кайданки тощо) проти того, хто нападає. Етичний зміст реалізації цього права передбачає вжиття заходів уникнення застосування спецзасобу (за наявності повної правової можливості), які не передбачено нормами права, але передбачено власним розумінням певної ефективності ситуації та цінності чужого життя та здоров'я.

Отже, кожна сфера юридичної практики має специфічні особливості правозастосування і відповідно до цього повинна містити специфічну систему етичних норм. Вважаємо, що за допомогою права і моральності підтримується визначений порядок у персоналу місць несвободи, забезпечується гарантована безпека як персоналу, так і засуджених.

Узагальнюючи групу особистісних причин професійної деформації серед персоналу місць несвободи ДКВС України, треба наголосити, що вони полягають у недостатньому вихованні моральних імперативів під час підготовки кадрів; у низькій правовій культурі; у гіпертрофії службових повноважень; у своєрідності тлумачення права співробітниками з огляду на те, що вони мають справу переважно з порушенням законів, різними соціальними аномаліями, злочинцями.

Друга група характеризується, насамперед, умовами роботи персоналу місць несвободи ДКВС України, які пов'язані з впливом дуже несприятливих чинників – надмірної напруженості, стресогенності, екстремальності, психологічного

перенавантаження. На жаль, вказані чинники трапляються серед персоналу місць несвободи постійно і пов'язані переважно з порушенням засудженими встановленого порядку відбування покарання.

Їх наявність серед молодих співробітників у період адаптації до умов служби в місцях несвободи ДКВС України істотно впливає на стан їхнього фізичного та психічного здоров'я. Хоча зі збільшенням строку проходження служби, накопиченням належного досвіду взаємовідносин із засудженими такий вплив зменшується, проте це не знижує поступового накопичення психічної напруженості у структурі особистості співробітника, що призводить на певному етапі до більш серйозних, ніж тимчасова втрата працездатності, наслідків. Серед них дослідники відзначають істотні зміни в характері професійної мотивації, рівень працездатності, звуження комунікативних зв'язків з оточенням тощо.

Також психічна напруженість персоналу місць несвободи ДКВС України позначається і на характері міжособистісних взаємин серед особового складу, й загалом на соціально-психологічній обстановці в колективі. Зі свого боку, несприятлива, конфліктна обстановка підсилює стресовий вплив на співробітників.

Доречно зауважити, що персонал місць несвободи ДКВС України у процесі своєї професійної діяльності змушений повсякчасно спілкуватися із засудженими, тобто особами з антисоціальною психікою, деформованою свідомістю та низькою мораллю. У такий процес також входить прогнозування ймовірної поведінки засудженого, а тому працівнику часто мало лише одних знань про особу злочинця; для успішного виконання поставленого перед ним завдання йому необхідно на собі відчувати середовище злочинного елемента. Відповідно такі процеси обов'язково накладають негативний відбиток на самого співробітника, його індивідуальний розвиток як особистості.

Окрім зазначених, є чинники соціального порядку, які негативно впливають на ті чи інші елементи професійної компетентності співробітників. Серед них треба насамперед виокремити низьку оцінку діяльності персоналу місць несвободи з боку суспільства, окремих соціальних верств; недостатню його правову захищеність; традиційно сформований соціальний тип співробітника, що працює в пенітенціарній системі.

Висновки. Вищевикладене дозволяє нам зробити такі висновки. По-перше, професійна деформація персоналу місць несвободи ДКВС України взаємозалежна від умов праці в пенітенціарній системі. По-друге, для запобігання цьому негативному явищу варто щорічно удосконалювати системи навчання, виховання та підвищення кваліфікації, формувати у персоналу почуття захищеності, впевненості у корисності та справедливості своєї роботи.

Список використаних джерел

1. Богатирьов А. І. Запобігання професійній деформації у персоналу місць несвободи : монограф. / за заг. ред. д-ра психол. наук, проф. В. С. Медведєва. Київ : ВД «Дакор», 2016. 198 с.
2. Матеріали узагальнення наукових здобутків школи «Інтелект» / уклад.: І. Г. Богатирьов, А. І. Богатирьов, М. С. Пузырьов. Київ : ВД «Дакор», 2021. 80 с.
3. Day D., Silverman S. Personality and job performance: Evidence of incremental validity. *Staff Psychology*. 1989. No. 42. P. 25–36.
4. Rizvi N. H. Critique of the models to study stress. *Journal Social Science and Human*. 1985. Vol. 1–2. P. 103–123.
5. Furnham A., Miller T. Personality of work. London: Routledge, 1992. 352 p.
6. Lasarus R. S. Psychological stress and coping in adaptation and illness. *Intern. J. Psychiat. Med*. 1974. No. 5. P. 321–333.
7. Бараш Є. Ю. Організаційно-правові шляхи подолання професійної деформації працівників пенітенціарної системи. *Профілактика професійної деформації персоналу установ виконання покарань : матеріали круглого столу*. Біла Церква, 2011. С. 15.

Надійшла до редакції 12.12.2022

References

1. Bohatyrov, A. I. (2016) Zapobihannya profesyniy deformatsiyi u personalu mistis nesvobody [Prevention of professional deformation among the staff of places of detention] : monohraf. / za zah. red. d-ra psykhol. nauk, prof. V. S. Medvedyeva. Kyiv : VD «Dakor», 198 p. [in Ukr.].
2. Materialy uzahalnennia naukovykh zdobutkiv shkoly «Intelekt» [Materials summarizing the scientific achievements of the school «Intellect»] / uklad.: I. H. Bohatyrov, A. I. Bohatyrov, M. S. Puzyrov. Kyiv : VD «Dakor», 2021. 80 p. [in Ukr.].

3. Day D., Silverman S. (1989) Personality and job performance: Evidence of incremental validity. *Staff Psychology*. No. 42, pp. 25–36.
4. Rizvi, N. H. (1985) Critique of the models to study stress. *Journal Social Science and Human*. Vol. 1–2, pp. 103–123.
5. Furnham, A., Miller, T. (1992) Personality of work. London: Routledge. 352 p.
6. Lasarus, R. S. (1974) Psychological stress and coping in adaptation and illness. *Intern. J. Psychiat. Med*. No. 5, pp. 321–333.
7. Barash, Ye. Yu. (2011) Orhanizatsiino-pravovi shliakhy podolannia profesiinoi deformatsii pratsivnykiv penitentsiarnoi systemy. Profilaktyka profesiinoi deformatsii personalu ustanov vykonannia pokaran [Organizational and legal ways of overcoming the professional deformation of penitentiary system employees. Prevention of professional deformation of staff of penal institutions] : materialy kruhloho stolu. Bila Tserkva, pp. 15. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Bohatyrov, Dmytro Kolodchin. Impact of professional deformation on the work of custodial settings staff of the State Criminal-executive Service of Ukraine. The article reveals the impact of professional deformation on the work of staff custodial settings of the State Criminal-executive Service of Ukraine, namely: lack of proper motivation to perform operational and service tasks; features of the microenvironment in which to operate; psycho-emotional tension; lack of proper social and legal protection, etc.

The importance of legal awareness and morality for the implementation of operational and official activities, correction and resocialization of convicts is justified. It has been proven that professionally deformed staff custodial settings of the State Criminal-executive Service know legal and moral norms, but subjectively and arbitrarily fulfill them, justifying their actions with various circumstances related to the specifics of the psychology and behavior of convicts.

It has been proven that the professional deformation of custodial settings staff of the State Criminal-executive Service of Ukraine should be considered as specific working conditions, since they are closely related to the influence of extremely unfavorable factors, namely: inadequate professional attitudes; proactive formation of labor skills and skills in terms of professionally significant personality qualities; psychological overload; constant negative influence on the part of convicts; extremity; sustained emotional tension; lack of positive reinforcement; a small prestige of the profession and a lack of understanding of the importance of work on the part of society.

It is noted that psycho-emotional tension plays a great importance for working with convicts in custodial settings of the SCES of Ukraine, which significantly affects the emergence of professional deformation among of custodial settings staff of the SCES of Ukraine, especially this was manifested in martial law in Ukraine after February 24, 2022.

So, the professional deformation of custodial settings staff of the SCES considered as the point of view of the legal reality embodiment, saturated with socio-psychological, moral phenomena. This is the psychology of communities and groups, and the psychology of a person living and acting in a certain group, and the system of its relationship with law. Therefore, most of the problems of professional deformation of custodial settings staff of the SCES of Ukraine are connected precisely with penal activities, since most of the working time is spent in special conditions of service, and therefore it must be solved by the Ministry of Justice of Ukraine, as the successor of the SCES of Ukraine only in the aggregate of its legal and psychological and pedagogical support.

In the process of professionalization, the custodial settings staff of the SCES of Ukraine acquires not only specific skills, but also accepts values, views, rules of conduct characteristic of carriers, distinguishing them from the rest of society into a certain corporate group. Gradually, professional activity more and more absorbs the personality of custodial settings staff, and therefore over time there comes a moment of non-return, when the person is no longer able to separate himself from the profession, the view of the world is carried out exclusively through its prism, and identifying with it becomes one of the most important steps in the process of self-determination of the person.

The above makes it possible to draw the following conclusions: first, the professional deformation of custodial settings staff of the SCES of Ukraine is interdependent with working conditions in the penitentiary system. Secondly, in order to prevent this negative phenomenon, it is necessary to annually improve the systems of training, education and advanced training, to form a sense of security, confidence in the usefulness and fairness of their work.

Keywords: *staff, custodial setting, professional deformation, determinants, psychological overload.*